

У СПОМЕН И СЛАВУ СВЕТОГ ЈОВАНА ВЛАДИМИРА

КЊИГА 6-2
МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП
„СВЕТИ ЈОВАН ВЛАДИМИР КРОЗ ВЈЕКОВЕ –
ИСТОРИЈА И ПРЕДАЊЕ (1016-2016)“
Бар, 15-17. септембар 2016. године

АРХЕОЛОГИЈА, ИСТОРИЈА УМЈЕТНОСТИ,
КЊИЖЕВНОСТ И ЕТНОГРАФИЈА

АУТОРСКО ИЗДАЊЕ ПОВОДОМ ОБИЉЕЖАВАЊА
1000-ГОДИШЊИЦЕ МУЧЕНИЧКОГ СТРАДАЊА
СВЕТОГ ЈОВАНА ВЛАДИМИРА (1016–2016)

С БЛАГОСЛОВОМ
АРХИЕПИСКОПА ЦЕТИЊСКОГ,
МИТРОПОЛИТА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКОГ
И ЕГЗАРХА СВЕШТЕНОГ ТРОНА ПЕЊКОГ
ГОСПОДИНА АМФИЛОХИЈА

Издавачи:

Митрополија црногорско-приморска
ИИУ СВЕТИГОРА

За издаваче:

Протопрезвитер–ставрофор Обрен Јовановић
Протопрезвитер–ставрофор Радомир Никчевић

Едиција: Свети Јован Владимир, Књига VI, свеска 2

Уредници издања:

др Васиљ Јововић
Протопрезвитер–ставрофор Гојко Перовић
Протопрезвитер–ставрофор Велибор Џомић

Рецензенти:

Проф. др Срђан Рудић, Проф. др Божидар Зарковић,
Проф. др Љубомир Милутиновић, Проф. др Ана Елаковић Ненадовић,
Протопрезвитер-ставрофор проф. др Саво Денда, Проф. др Марко Атлагић

Лектура: Весна Годоровић

Преводиоци:

др Весна Вукићевић, ма Благоје Рајковић, Јана Рајковић,
Зоран Дубљевић, Протопрезвитер Никола Гачевић

Дизајн и припрема за штампу: Презвитер Александар Орландић

Штампа: Ротографика, Суботица

Тираж: 1000 примјерака

У СПОМЕН И СЈАВУ СВЕТОГ ЈОВАННА ВЛАДИМИРА

КЊИГА 6-2

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП
„СВЕТИ ЈОВАН ВЛАДИМИР КРОЗ ВЈЕКОВЕ –
ИСТОРИЈА И ПРЕДАЊЕ (1016-2016)“
Бар, 15-17. септембар 2016. године

АРХЕОЛОГИЈА, ИСТОРИЈА УМЈЕТНОСТИ,
КЊИЖЕВНОСТ И ЕТНОГРАФИЈА

Цетиње
2018.

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП
„СВЕТИ ЈОВАН ВЛАДИМИР КРОЗ ВЈЕКОВЕ –
ИСТОРИЈА И ПРЕДАЊЕ (1016-2016)“
Бар, 15-17. септембар 2016. године

Организациони одбор:

- Архиепископ цетињски митрополит црногорско-приморски др Амфилохије, председник
- Епископ будимљанско-никшићки Јоаникије, потпредседник
- Проф. др Богољуб Шијаковић
- Др Душан Батаковић
- Проф. др Ненад Милошевић
- Др Радослав Распоповић
- Доц. др Ђорђе Ђекић
- Др Срђан Пириватрић
- Др Будимир Алексић
- Мр Младен Загарчанин
- Павле Јакоја Брајовић
- Предраг Вукић
- Јован Маркуш
- Протопрезвитер-ставрофор доц. др Велибор Џомић
- Протопрезвитер Јован Пламенац, секретар

Научни одбор:

- Архиепископ охридски митрополит скопски др Јован, председник
- Проф. др Богољуб Шијаковић
- Др Борис Милосављевић
- Мр Младен Загарчанин
- Протопрезвитер-ставрофор доц. др Велибор Џомић, секретар

Др Виктор Савић, доцент и научни сарадник
Филолошки факултет – Институт за српски језик САНУ, Београд
victor.savic@isj.sanu.ac.rs

СРПСКИ ЈЕЗИК У ДИОКЛИЈИ У ДОБА КНЕЗА ЈОВАНА ВЛАДИМИРА, С ОСВРТОМ НА ИЗВОРЕ

Сажетак: У раду се сагледава могући и посредно документован развој српског народног и српског књижевног језика у кључном периоду за настанак и развитак оба идиома, који се поклапа са животом кнеза Јована Владимира (крај X – почетак XI вијека). Из практичних разлога, рад је подијељен на два дијела. У првом дијелу се, прије свега, консултују два најкрупнија извора који се тичу ране српске историје, Порфиригенитов спис *De administrando imperio* и тзв. *Љетопис пона Дукљанина – Gesta regum Sclavorum*. У другом дијелу се сагледава питање настанка *Житија Св. Владимира* од чега зависи, у значајној мјери, и могућност постојања црквенословенског језика у Диоклији, односно Зети у најстаријем периоду (XI вијек). Истражује се и употреба овога језика до првих деценија XIII вијека (1220).

Кључне речи: српски народни језик, српски књижевни језик, историја српскога језика, *De administrando imperio* (Константин VII Порфиригенит), *Gesta regum Sclavorum*, *Житије Св. Јована Владимира*

I. НАРОДНИ ЈЕЗИК

Нијесу сачувани домаћи споменици из најстаријег периода у историји српског језика, иако се с разлогом вјерује да их је било. Па ипак, стање у народном језику и прије XII вијека може се донекле посредно сагледати, у првом реду захваљујући усамљеним лексичким потврдама у инојезичким врелима, грчким и латинским. Филолозима су на располагању два изузетна списа – Порфиригенитово и „Дукљаниново“ свједочанство, поред других извора, с мањим захватом у домаћи језички корпус. Оба извора имају изразито компилативан карактер и сачувана су у каснијим преписима, што у језичком смислу умањује вриједност њихових података. То важи у неједнакој мјери, од мјеста до мјеста у самим изворима, и од извора до извора. Питање њихове историјске вриједности за

нас је, овдје, у другом плану, иако, с разлогом, историчари највише повјерења поклањају цареву казивању. Порфирогенитов спис *De administrando imperio* настао је између 948. и 952. године, док је његов најстарији препис с краја XI вијека; постоји и неколико преписа из XVI вијека.¹ *Барски родослов* или *Љетопис попа Ду-кљанина*, како се до скоро ово дјело звало (било је и других слободно формулисаних назива),² односно *Gesta regum Sclavorum* како је недавно предложено,³ заправо није из XII вијека,⁴ премда се сматра да највјерније одражава збивања између 1040. и 1150. (поглавља 37–47),⁵ најблискија времену стварања основне подлоге искоришћене за писање компилације.⁶ Тибор Живковић је показао да је дјело настало у двије редакције, и обје су с руба XIII вијека. Прва је писана у Сплиту између 1295. и 1298, друга у Бару између 1299. и 1300.⁷ Обје је саставио црквени великодостојник пореклом Чех, по имену Рудгер,⁸ по налогу хрватског великаша Павла Шубића, тада обузетог великим политичким амбицијама.⁹ У вријеме писања латинске верзије, Рудгер је био архиепископ барске цркве.¹⁰

За анализу језичког материјала битно је вријеме настанка ранијих извора који су преузимани или консултовани приликом настајања ових дјела. Порфирогенитов спис црпе податке из синхроних извора, усмених и писаних (око 950) и свакако старијих (доказано је, нпр., да је коришћена Теофанова хроника с почетка IX вијека).

1 Constantine Porphyrogenitus *De administrando imperio*, Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins, New, Revised Edition, Washington D. C. 1967, Second Impression, 1985, 11, 16, 21, 23, 33; *Византијски извори за историју народа Југославије*, том II, Фототипско издање, Београд 2007, 3.

2 *Од доласка Словена до краја XII вијека*, Историја Црне Горе, 1, Титоград 1967, 423 (Ј. Ковачевић).

3 *Gesta Regum Sclavorum*, том I, Критичко издање и превод, Издање приредила и текст превела Д. Кунчер, Београд 2009, VI–VII.

4 Дјело је морало настати после 1199 (*Gesta Regum Sclavorum*, том II, Коментар Т. Живковић, Београд 2009, 60).

5 *Gesta* II, 60, 67, 307–308, 311.

6 Писац је, за овај период, највјероватније располагао некаквом диолимпијском хроником од времена Стефана Војислава до кнеза Радослава, сазданом на богатим вијестима, писаном словенским језиком, што се одразило на квалитет превода (*Gesta* II, 271, 284–285, 287). Т. Живковић је претпоставио да је та хроника састављена на основу селекције поузданих извора у вријеме када је Вукан Немањић протјерао Стефана из Србије, између 1200. и 1207, највјероватније око 1200 (*Gesta* II, 310; 322).

7 *Gesta* II, 311; 348.

8 *Исто*, 350–364, 366.

9 *Исто*, 151–152, 223, 225, 340–342, 364–365, 372.

10 *Исто*, 61; о свему в. 373.

Како се запажа у предговору коментарисаног превода на српски језик, то је, заправо, збирка „исписа из званичних архива Византиског царства и различитих историских списа“.¹¹ *Gesta* показују одјек неких збивања из централне Европе IX вијека. Пажњу нам привлачи појава великоморавског кнеза Сватоплука (стсл. свато-плѣкъ), који се смјешта у вријеме „неког филозофа по имену Константин из града Солуна“ (8. глава).¹² То је доказ да је до каснијег састављача стигла тзв. *Панонска легенда*. О Константину, будућем Тирилу, дају се доста подробна обавјештења, између осталог и да је „преобратио цио бугарски народ“,¹³ што је за Тибора Живковића доказ да је коришћена и чешка *Легенда о Св. Људмили*, гдје се Бугари први пут помињу у оваквом контексту (друга половина XIII вијека).¹⁴ У слједећој цјелини истиче се да је Константин „заредио свештенике и саставивши словенско писмо, превео је с грчког на словенски језик ... свете књиге, уредивши богослужење по грчком обреду“ (9. глава).¹⁵ Поименично се помињу учесници збивања (на примјер папа Стефан и византијски цар Михаило),¹⁶ али је занимљиво да је успомена на Светог Методија остала само у форми књиге која је понијела његово име.¹⁷ У томе се очито крије далека успомена на тзв. Методијев *Номоканон*.¹⁸ У властитим именима која преноси латински текст овдје нема изразите старине која би се могла очекивати, с обзиром на то да се односи на прасловенски језички период, битно другачији од млађег, српског. Нема ни сјевернијих, западнословенских црта које би упућивале на потоњу рецепцију (*Svätopluk*). У врло карактеристичном Сватоплукову имену видимо млађи западнојужнословенски (српски) фонетизам

11 Б. Ферјанчић, *Византијски извори за историју народа Југославије*, том II, Фото-типско издање, Београд, 2007, 3.

12 „Temporibus huius floruit, ut rosa, ex civitate Thessalonica quidam philosophus Constantinus nomine“ (*Gesta* I, 30–31).

13 „Convertit totam gentem Bulgarorum et similiter baptizati sunt in fide sanctae Trinitatis“; у стхрв. верзији се говори о бугарској држави – „na viru charstgianschu obratj sfu Bulgariu“ (*Gesta* I, 32–32a).

14 *Gesta* II, 125; прецизно о изворима овога поглавља в. 314.

15 „Ordinavit praesbyteros et litteram lingua Sclavonica componens commutavit ... omnes divinos libros ... de Graeca littera in Sclavonicam, nec non et missam eis ordinans more Graecorum“ (*Gesta* I, 34–36).

16 Т. Живковић закључује да је аутор списа држао у рукама *Житије Св. Константина* – Тирила, а да се *Легендом о Св. Људмили* служио само по сјећању (*Gesta* II, 127–128; подробно о свим могућим изворима 315).

17 „Multas leges et bonos mores instituit. Quas qui velit agnoscere librum Sclavorum qui dicitur Methodius legat. Ibi reperiet qualia bona instituit rex benignissimus“ (*Gesta* I, 60).

18 Подробније о могућим изворима в. *Gesta* II, 158–160.

– деназализацију и уопштени полугласник предњег реда у латински декомпонованом вокалном *l* (*Svetop(e)l(e)k* ← *Svetopl̥k*, у слушној перцепцији *Svetopl̥^hk*).¹⁹ Овакав фонетски резултат указује на природан развој у западнојужнословенској средини, вјероватно у усменој традицији. То значи да је легенда о моћном сјеверном кнезу такође прошла и кроз језички филтер у којем су се одговарајуће промјене догодиле (у случају искључиво књишког преузимања ово не би било могуће) или да је, барем, то име, само по себи, постојало и на југу. Посвједочени фонетски записи одражавају живи изговор с Балкана који није старији од XI вијека, а то је важно за разумијевање времена и начина уклапања старијег наратива у млађи текст. У *Гестама* има још историјских садржаја који се могу провјерити у другим изворима или који сами по себи дјелују доста увјерљиво. У имену наводног Часлављева (*Ciaslavus*) оца Радослава (*Radoslavus*) у легендарном казивању (22. и 25. глава) можда се може видјети његов чукундеда, поменут, такође, у Порфирогенитову спису (32. глава).²⁰ Обојици су овдје имена значајно подмлађена.²¹ Развијена легенда о Павломиру Белу (*Paulomirus, Paulimirus Bello – Bellimirus*) који се везује нарочито за Травунију, призива у сећање Белоја (Бѣлојь, Βελάης), моћног жупана Травуније, чији се син, по Порфирогенитову свједочењу (34. глава), оженио Властимировом кћерју.²² Није тешко објашњиво везивање, у народној свијести, чу-

19 Тако је и у Београдском препису у којем постоји само један лик, утврђен редактуром – *Suetoplek*, и у Ватиканском препису који чува разноврсност из које се види изворна састављачева слобода у транскрипцији – *Sfetopelek, Suetopelek, Sphetopelk, Sphetopelk, Suetopelk*. О различитим ликовима в. Предговор у: *Gesta I, I, II*. У стхрв. верзији ово име се изгубило, замијењено је другим, али је остао његов траг у перифрази у оквиру апозиције – „Budimir chragl sfetoga pucha“ (*Gesta I, 40a*). Хрватски преводилац није разумео да се ради о властитом имену (*Gesta II, 129*).

20 Исту могућност оставио је и Т. Живковић, али уз начелан опрез, јер су историјски догађаји из касног VIII вијека током више од пет стотина година морали прерасти „у праву легенду, у којој би историјско језгро било доведено до непрепознавања“ (*Gesta II, 205*; за стране узор на основу којих је обликовано казивање о краљу Радославу, в. *Gesta II, 229–230*). Легенда о Радославу, Чаславу и Белу, по његову мишљењу, настала је у Дубровнику у XI–XII вијеку (*Gesta II, 238–239*).

21 Часлав је свих шест пута записан као ὁ Τζέεσθλαβος, што је у транскрипцији проф. А. Ломе **Čejeslavъ*, према прасл. **čajati* (А. Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos*, Зборник радова Византолошког института 38 (1999/2000) 120), у старијем лику (< **kēj-ē-*, *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 4, Москва 1977, 10–11), као врло архаична форма (уп. пољ. *Czeslaw*, чеш. *Česlav*); Порфирогениново ὁ Ρόδόςθλαβος управо је *Rodoslavъ* (А. Loma, *нав. дјело*, 119–120).

22 До истог закључка долази и Ј. Ковачевић (*Од доласка Словена до краја XII вијека*, 364–365). Он Павлимира Бела ставља у период између 860. године и почетка X вијека. Његову владавину приближно временски одређују упад Арабљана на јадранску обалу (866), и сукоб с Мађарима (почетком X вијека). По Ковачевићеву мишљењу, женидба

веног травунијског владара из IX вијека с легендом о настанку Дубровника,²³ чија је подмлађена варијанта забиљежена у 26. глави хронике. Интерполисано објашњење словенског назива Дубровника (*Dubrovnic*),²⁴ с обзиром на фонетске карактеристике (без назола и без слабог полугласника ← **Dobrovъnikъ*), свједочи о каснијем уношењу у легенду (послије XI вијека).²⁵ Није случајно што ће након погибије кнеза Часлава и његових најближих сродника (око 960), чиме је изумрла мушка линија Властимировића, нарастати значај двију неретко супарничких грана које су по женској линији наставиле ову лозу, што им је, како разумемо, давало легитимитет. Тихомилова ће породица држати насљедну власт у Рашкој, уколико се, заправо, не ради о Тихомилу из XII вијека, премјештену у легендарној повијести у ранији период.²⁶ Белојеви потомци у Травунији држаће власт у јужнијим областима, прије свега у Зети (с Подгорјем), која је од посебног значаја за писца *Gesta*. Травунијски кнежеви из X вијека (34. глава DAI), Хвалимѣрѣ (ὁ Φαλιμέρης) и Порфирогенитов савременик Ћуђимѣрѣ (ὁ Τζουτζήμερις), у обрнуту реду се дају у каснијем латинском спису (32–34. глава), опет у подмлађеним ликовима, као краљеви Туђимир (*Tugemirus*) и Хвалимир (*Chualimirus*).²⁷ Њихов наследник (вјероватно Ћуђимеров син), легендарни краљ Петрислав (*Petrislavus*), како се претпоставља, први је диоклијски владар чије је постојање поткријељено материјалним доказима – кнез Петар с византијског печата који је објавио Густав Шламберже (1884).²⁸ Његов је син Јован Владимир, добро посвједочен у Краткој историји Јована Скилице која се окон-

Павлимирова сина Прелимира Прехвалом, кћерју неименованог рашког жупана, траг је Порфирогенитове вијести о женидби Белојева сина Крајине Властимировом кћерју (*нав. мјесто*). Т. Живковић сматра да се Порфирогенитова вијест о удаји Властимирове кћери односи на четрдесете године IX вијека (*Gesta* II, 239).

23 Травунија и Дубровник су, иначе, врло дуго били у тијесним односима.

24 „Sclavi vero Dubrovnic appellaverunt, id est Sylvester, sive Sylvestris, quoniam, quando eam aedificaverunt, de silva venerunt“ (*Gesta* I, 110).

25 И она је, иначе, у врло сличном облику забиљежена у Порфирогенитову спису (29. глава).

26 Т. Живковић је закључио да су у се у истој легенди нашле испреплетане личности из различитих епоха, Тихомил из друге половине XII вијека, Часлав из прве половине X вијека, угарски великаш Киш, погинуо 1128 (*Gesta* II, 204; о изворима 316).

27 Исту везу уочава и Ј. Ковачевић (*нав. мјесто*). Т. Живковић, такође, подвлачи да оваква подударност тешко да може бити случајна (*Gesta* II, 240). Раније и Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд – Загреб 1928, 454. За транскрипцију ових имена в. А. Лома, *нав. дјело*, 119.

28 Θεοτόκε βοήθει Πέτρον ἄρχοντα Διοκλίου(ς) Αμίν, Т. Живковић, *Владимир*, Портрети српских владара (IX–XII век), Београд 2006, 67.

чава са 1057. годином, као владар „Трималије и оближњих области Србије“.²⁹ Владимирова судбина потанко је представљена у *Гестама* и сматра се да је непосредно преузета из данас несачуваног *Житија св. Владимира*.³⁰ Владимира у бурним временима наслеђује сродник, краљ Доброслав, заправо Стефан Војислав (или Стефан Доброслав Војислав)³¹, у којем се спајају обје српске династије (гл. 37).³² Нимало случајно, и он се на историјској позорници појављује као Травуњанин Србин.³³

Нијесу сви језички подаци у *Гестама* подмлађени. На примјер, када Владимиров најмлађи стриц, Мирослав, пође у посјету брату Петриславу, настрадаће у олуји док буде пловио преко Скадарског језера (крај X вијека).³⁴ Оно се у извору зове *Блатом*, али без извршене метатезе ликвида – *per Baltam*.³⁵ Фердо Шишић је ово навео као потврду средњовјековног романског облика **balta* ‘језеро’.³⁶ Узима се да ово није јужнословенска позајмљеница у илирско-трачким прежицима на Балкану (уп. рум. *baltă*) јер нема метатезе ликвида.³⁷ Ипак, исти реликт налазимо и у српском препису *Шестоднева* Јована Егзарха из 1263. године: кал’тин’чѣ 73а.21–22,³⁸ па су различита тумачења могућа.³⁹ Познато је да у топонимији нијесу реткост старији заостаци, посебно ако је било преслијавања словенског становништва или ако је називе преузимало инојезичко становништво, конзервирајући одређено стање (у Приморју, нпр. словенско-романска узајамна преузимања). Оно што је добро за језичку анализу, састављачи ових дјела, и *Gesta regum Sclavorum* и *De*

29 *Византијски извори за историју народа Југославије*, том III, Фототипско издање, Београд, 2007, 117.

30 *Gesta* II, 319; Т. Живковић, *Владимир*, 68.

31 Т. Живковић, *Стефан Војислав*, Портрети српских владара (IX–XII век), Београд 2006, 77 (уп. вишечлано име бугарског цара: Роман Гаврило Радомир).

32 За могућа објашњења в. Т. Живковић, *Стефан Војислав*, 76–80.

33 Тако говори Кекавмен о њему (ὁ Τριβοῦνιος ὁ Σέρβος), описујући догађаје из 1042. године (*Византијски извори*, III, 210). – Традиција га, као и целу породицу, очито, везује за област из које воде порекло, које сеже до Порфиригеновима кнеза Белоја.

34 Т. Живковић запажа да у 34. поглављу „изгледа да престаје домишљање аутора и он почиње да користи неки конкретан извор“, вјероватно уводни дио *Житија Св. Владимира* (*Gesta* II, 260–261).

35 *Gesta* I, 124.

36 Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, 455, нап. 120.

37 Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, I, Zagreb 1971, 169.

38 R. Aitzetmüller, *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*, III, Graz 1961, 13.

39 О етимологији прасловенског **bolto* в. *Етимологическиј словарь славянских языков*, вып. 2, Москва 1975, 179–182.

administrando imperio, као странци, нијесу имали потребе да дотјерују фонетску транскрипцију језичке грађе из српског језика, него су најчешће преузимали готове литерарне форме, а то материјалу осигурава извјесну вриједност. Ипак, није увијек могуће са сигурношћу одијелити слојеве који су некада међусобно јако помијешани.

У централним српским областима (централни штокавски масив), у које Диоклија не спада, с обзиром на њен погранични положај, српски народни језик се издвојио на познопрасловенској подлози на прелому X–XI вијека, а то је управо вријеме Јована Владимира (рођен у посљедњој деценији X вијека, управљао Диоклијом 1000–1016).⁴⁰ Порфирогенит је, дакле, ухватио посљедњи тренутак живота српских говора у оквиру прасловенске језичке формације. За разлику од стабилног језгра, опсег и карактер језичких периферија теже је одредити. У Порфирогенитово вријеме Диоклија није довољно диференцирана будући да је то транзитна зона између Византије и Срба, па је зато о њој и остао такав квалитет података. Она заправо добија своје мјесто у политичкој, али и језичкој историји тек након Јована Владимира, а он сам није имао већу политичку улогу.⁴¹ Могло би се очекивати да овај простор, будући у снажном загрљају Византије,⁴² па отуда дуго на периферији друштвеноисторијских збивања која су се одвијала у дубини српских територија, донекле касни у језичком развоју. На бази реконструкције само једног Порфирогенитова топонима, који је свакако производ контаминације – τὸ Λοντοδόκλα (као случајном грешком стопљена два у један – τὸ Λὸ[γγ καὶ] τὸ Δόκλα), закључује се да деназализација у Диоклији можда касни до XII вијека када се, тек у *Гестами*, први топоним јавља у лику Лушка (*Lusca*), без назала.⁴³ Могло би се отићи и даље, па да се устврди да чак постоји и разлика у карактеру задњег назала – да је у средишњим штокавским крајевима он већ затворен (на путу ка дијагоналној деназализацији, $\rho > \upsilon$, $\rightarrow u$), а на периферији да је задржао прасловенску фонетску вриједност (која би водила само директној деназализацији, $\rho > *o$). Ипак, за то нити је довољно материјала нити је он сигуран. А затим, у коначном резултату видимо управо штокавски тип деназализације, што значи да се промјена у артикулацији и овдје догодила. Уосталом,

40 Т. Живковић, *Владимир*, 72.

41 *Исто*, 72.

42 Да је Диоклија од времена формирања у зависности од Византије, одавно се помишљало; в. нпр. Т. Живковић, *Владимир*, 69 (Диоклија је деценијама прије појаве Владимира у посебним вазама с Царством).

43 *Историја Црне Горе*, I, 320; А. Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 113.

сви записи на које се ослањамо, настајали су на терену у различитим временима, од различитих људи, од којих се не може очекивати истоветна репродукција фонетског материјала.⁴⁴ Када би се, ипак, одржао закључак о заостајању у језичком развоју, могла би се повући изоглоса према другој српској периферији на левој обали Велике Мораве гдје Јован Кинам 1150. године биљежи Λογγομηρός (Λογγομηροῦ).⁴⁵ Задржавање назала на томе терену, међутим, било би тешко објашњиво, с обзиром на то да је читавих 130 година раније, у првом Василијеву сигилиону Охридској архиепископији (1019), потврђена деназализација даље на исток, по истој линији, у помену села Сукова (τὴν Σύκοβον).⁴⁶ Кинамов непосредан извор и старина традиције коју преноси су неизвјесни. Кашњење у односу на центар је, наравно, могуће и очекивано, али до XII – тешко (осим уколико није било накнадног помјерања становништва, изазваног ратовима). Важно је истаћи и ово: периферија није мање српска од центра; она је само нешто конзервативнија; да је дио јединственог српског организма, свједочи укупно јединство; она, на примјер, не прима или у минималној мјери прима утицаје сусједних словенских формација и с извјесним закашњењем обликује се под утицајем језичког средишта.

Како запажа проф. Александар Лома, у српско-хрватском материјалу код Порфирогенита окончање деназализације није посве извјесно. Постоје примјери који указују на промјену артикулације назала задњег реда и сасвим неколико примјера који би могли указивати на свршетак процеса, али је за њих могуће пружити и друга објашњења.⁴⁷ Порфирогенит, такође, не нуди поуздане примјере који би илустровали статус етимолошког назала предњег реда са штокавског терена. За чакавски, међутим, који ће у историји имати успоренији развој, сигурни су примјери задржавања назала

44 Различита перцепција и различит степен образовања, изазвани су субјективним разлозима и објективним околностима у тренутку биљежења.

45 *Византијски извори за историју народа Југославије*, том IV, Фототипско издање, Београд 2007, 27. – То је назив жупе према истоименој реци, каснији *Југомир* у Жичкој оснивачкој хрисовуљи, око 1220 (А. Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топонимике*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш 1994, 122).

46 С. Новаковић, *Охридска архиепископија у почетку XI века*, Списи из историјске географије, Приредио С. М. Ћирковић, Београд, 2003, 81; А. Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије*, 121–122; Н. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, *Byzantinische Zeitschrift* II (1893) 43.

47 А. Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 134.

средином X вијека (ή Τζένζηνα и τής Ζεντίνας ×2, тј. *Četina*, Цетина – жупанија и ријека, ή Πεσέντα, тј. *Pēsēta* у ген. једн., Псет – жупанија).⁴⁸ *Gesta* нуде читав низ потврда за штокавско уклањање назала задњег реда. Издвајамо, прије свега, 30. поглавље, „писано са великом пажњом и комбиновањем више независних извора“;⁴⁹ у којем се наводи списак жупа у оквиру збивања која се смјештају у посљедњу четвртину X вијека. Овај списак би за филологију могао бити посебно занимљив под условом да је сачињен на основу неког извора из тога периода, највјероватније разних исправа⁵⁰; уколико је измишљен, он би одражавао стање из XIII вијека,⁵¹ што би, опет, имало одређену вриједност, јер би долазило из независног, латинског извора. Казивање почиње ријечима да је тада „преминуо бугарски цар по имену Петар, који је столовао у граду Великом Преславу“. Петар је умро убрзо послје повлачења с престола 969. године.⁵² Потом је „грчки цар сакупивши силну војску заузео цијелу Бугарску и потчинио је својој власти“, да би „они који су предводили војску дошли с војском и заузели су цијелу провинцију Рашку“.⁵³ То је акција цара Јована I Цимискија из 971. године. Недуго по смрти грчког цара (976), Рашани убијају византијску посаду у Расу и уз помоћ краља Прелимира на власт се враћа стари велики жупан, онедавно његов таст.⁵⁴ Прелимир добија четири сина којима равноправно дијели земљу (уводи се „тетрархија“) – Хвалимиру даје Зету с градовима и жупанијама, Бољеславу Травунију са жупанијама, Драгиславу Хум са жупанијама, Свевладу Подгорје са жупанијама. Проблем је са Свевладовим именом (**Vьsevladъ*),⁵⁵ које се оба пута јавља деформисано, што свједочи о фонетској несигурности. Први пут вјероватно је с извршеном метатезом **wse-* > **ɣwe-* која се у изворима повремено јавља иза средине XIII вијека⁵⁶

48 A. Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 134; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb 1973, 64.

49 *Gesta* II, 247; 318.

50 Уп. *Gesta* II, 318.

51 *Gesta* II, 251–252.

52 С. Пириватрић, *Самуилова држава, обим и карактер*, Београд 1997, 44.

53 *Gesta* I, 116.

54 *Gesta* I, 116–118. О догађајима у Рашкој, прије свега на основу нађених печата из тога времена, в. С. Пириватрић, *нав. дјело*, 54–55, 91–92, 194.

55 N. Rodić, *Slovenska nomina propria u Letopisu popa Dukljanina*, Wiener slavistischer Almanach 5 (1980) 313.

56 Први поуздан примјер је у повељи краља Уроша I из 1252, сачуваној у нешто млађем препису који је сачинио дубровачки нотар Паскал; у истом документу преовлађују старији облици (А. Младеновић, *Прилог тумачењу измене иницијалног в- са слабир*

(*Sferaldius* у Београдском препису, *Spelanchus* у Ватиканском препису,⁵⁷ *Svevladius* се реконструује на основу Орбинијева превода⁵⁸). Други пут доноси се старије стање, вјероватно с чувањем слабог полугласника у *w̄se-* (*Pessaldaio* у Београдском препису, *Reseladio* у Ватиканском препису,⁵⁹ опет с реконструкцијом на основу Орбинијева текста⁶⁰), у Београдском препису оба пута можда чак и с одјеком **vold-* у другом коријену. У Зети тога времена налазе се *Lusca*, *Podlugie* (*Pod Luge* у Београдском препису), *Gorsca*, *Cupelnich* (*Cupelnie* у Београдском препису), *Obliquus* (тј. *Obliquit*), *Prapratna*, *Cermeniza* (*Cremeniza* у Ватиканском препису), *Budua cum Cuceva et Gripuli* (*Grepol* у Ватиканском препису;⁶¹ *con Cucieva* код Орбинија⁶²) – Лушка, Подлужје, Горска, Купелник, Облик, Прапратна, Црмница, Будва с Кучевом и Грбаљ. Најзанимљивији су облици *Lusca* (у латинској перцепцији *Luška* < **Lōžьska*), *Podlugie* (*Podlužje* < **Podlōžьje*), *Cupelnich* (*Kupelnik* < **Kopělnikъ*) јер се у њима потврђује штокавско уклањање назала задњег реда. Полугласници у слабом положају су потиснути (осим примјера који би без вокалског ослонца онемогућили латински изговор), што је видљиво на морфолошким спојевима, чак уз упрошћавање сугласничке групе у првом примјеру (што би могло говорити о познијем исходу). Уопштен је полугласник предњег реда, како је и данас у неким зетским говорима, а у ранијем периоду је било шире заступљено на српском терену.⁶³ У примјерима са зетског терена полугласник је најбоље видан у декомпонованом слоготворном *r* (без обзира на његово даље порекло) – *Cermeniza*, *Cremeniza*; *Gripuli*, *Grepol*.⁶⁴ Разлагање вокалног *l*, такође, досљедно указује на полу-

полугласником у једном делу српскохрватског језика, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXI/2 (1978) 10).

57 *Gesta* I, 118.

58 Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, 326, нап. 38.

59 *Gesta* I, 118.

60 Ф. Шишић, *нав. дјело*, 327.

61 *Gesta* I, 118.

62 Ф. Шишић, *нав. дјело*, 326.

63 Павле Ивић је својевремено закључио да је вокал добијен унификацијом полугласника био затворенији од *e*, ближећи се вокалу *i*, можда као нека врста гласа *ə* помјереног према напред, отприлике *ə^e* (П. Ивић, *Путеви развоја српскохрватског вокализма*, Из историје српскохрватског језика, Изабрани огледи, II, Ниш 1991, 15–16). У главнини штокавских говора настављен је даљи развој овога гласа ка пуној вокалној вриједности, а овдје је, будући да се ради о периферији, заостало старије стање. Али – ово подручје је прошло кроз исти развојни ступањ као и штокавски остатак.

64 Постоји и примјер који долази из друге, очито хрватске традиције, што је у вези са специфичном историјом настанка дјела: *Tvardoslavus* (16. глава). У Београдском пре-

гласничку компоненту реда *e*, на примјер у имену Хума или Хумске области – *Chelmo*, *Chelmam* и *Chilnanae*, *Chelnani*, *Chelmani* у Ватиканском препису, односно *Chelno* у Београдском препису, на више мјеста;⁶⁵ у имену једног од двојице жупана које Константин Бодин доводи са свога двора и поставља у Рашкој (око 1083/1084)⁶⁶ – *Velcanus* (*Вѣканъ*)⁶⁷ (главе 42–44). *Jam* се биљежи као обично *e*, што значи да је фонетски најприближније затвореном *ę*, дакле већ формираном тзв. „српском јату“, насталом преображајем старијег, отвореног *ęä*.⁶⁸ Исто је у Зети као и у осталим крајевима, у широком временском распону: у вези с легендарним сукобом Сријемаца и Угара с Павлимиром у Сријему у 27. глави (пошто се то одвија послјије погибије рашког великог жупана Љутомира, вјероватно се ради о посљедњим деценијама X вијека), биљеже се хороним *Sremum* (*Srēm*) и множински етник *Sremani* (*Srēmljane*),⁶⁹ док се у епизоди Часлављеве погибије (23. глава) доноси ранији лик назива области;⁷⁰ у сложеним именима с другом компонентом *-něgъ*, на примјер у 39. глави, име одметничког старјешине у Травунији (око средине XI вијека), Доманега, *Domanec*, *Donanech* и сл.⁷¹ Још је Јован Ердељановић изнио запажање да је ијекавизам у значајном дијелу Црне Горе накнадна или барем одоцњела појава. Било би занимљиво утврдити путеве ијекавске рефлексације у овим говорима када се зна да се у страним изворима *jam* још у првој половини XIV вијека биљежи на првобитан начин, обичним *e* (дакле у монофтоншкој вриједности *ę*).⁷² Поред раширених лексичких екавизама

пису он је редигован у обичнији облик: *Tverdeslavus* (*Gesta* I, 74).

65 *Gesta* I, II.

66 Т. Живковић, *Константин Бодин*, Портрети српских владара (IX–XII век), Београд 2006, 98.

67 Слично ће се записивати и име најстаријег Немањина сина у свечаном натпису на цркви Св. Луке у Котору 1195. године – „sub tempore domini Nemanie magni iupani et filii sui Velcani, regi Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplize et Cosne“.

68 П. Ивић, *Путеви развоја српскохрватског вокализма*, 14–15.

69 „Quodam itaque tempore dum esset rex in partibus Sremi, Sremani congregantes se cum Hungaris commiserunt proelium cum rege“ (*Gesta* I, 112).

70 „Accepta autem innumerabili gente venit supra regem Ciaslavum invenitque eum in Seremo“ (*Gesta* I, 92; уп. мађ. *Szerém*). – У првом Василијеву сигилиону Охридској архиепископији биљежиће се ова ријеч у источнојужнословенском изговору (1019): Ⲡⲣⲁⲓⲟⲥ (**Str'am*).

71 *Gesta* I, 156–158.

72 Ј. Ердељановић, *Стари Срби Зећани и њихов говор*, Зборник лингвистичких и филолошких расправа А. Белићу, о четрдесетогодишњици његова научног рада, Београд 1937, 336. – Ијекавски рефлекс је и иначе најмлађи и није старији од друге половине XIV вијека (М. Решетар [одговор], *Анкета о јужном или источном наречју у српско-хрват-*

типа *целивам*, *озледа*, *зеница*, у најјужнијим крајевима број таквих случајева је много већи, на примјер *беше*, *леб*, *виђет* (осим говора Мрковића у којем су рефлекси дугог *јата* > *ē*, *ē̄*, *ē̄j*, још и у Црмници и др.).⁷³ То значи да је секундаран на овоме терену, развијен под утицајем импулса из сјеверозападног сусједства, [будуће] источне Херцеговине.

Након смрти Стефана Војислава (око 1044)⁷⁴ државни простор се дијели између његових синова (почетак 39. главе). Другим редом се понављају исти називи, с незнатним гласовним варијацијама.⁷⁵ Варијације свједоче о постојању различитих хронолошких слојева у њихову биљежењу. Основни елементи (деназализација, судбина полугласника и јата) ни овдје се не мијењају, а ово је дио *Gesta* којем се признаје највећа документарна вриједност.⁷⁶ Вриједност првим и другим подацима као да поткрепљује присуство предњег назала у имену главне области, Зете – *Zenta* (оба пута).⁷⁷ Овако се, међутим, она именује у читавој књизи, што показује да се ради о рано устаљеној латинској конвенцији.⁷⁸ Осим тога, то је, заправо, облик из локалног романског говора који су Словени преузели и његово приказивање само у ограниченој мјери зависи од развоја у словенском језику.⁷⁹ Слично је и у грчким изворима који је помињу почев од XI вијека – на примјер код Кекавмена је *Zénta* (1042).⁸⁰ Уколико би записана форма одражавала живи словенски говор, то би значило да се прво елиминише онај назал који је про-

ској књижевности, XXVIII, Српски књижевни гласник 316, XXXII, 6 (16. март, 1914) 439–440).

73 П. Ивић, *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој*, I, Општа разматрања и штокавско наречје, С немачког превела П. Мразовић, Сремски Карловци, Нови Сад 1994, 199.

74 Т. Живковић, *Стефан Војислав*, 85.

75 *Gesta* I, 154–156.

76 *Gesta* II, 288.

77 „Chvalimiro dedit Zentae regionem cum civitatibus et has iupanias“ (*Gesta* I, 118), нпр. „Deinde relinquentes ibi Saganec, Michala et Radoslavus reversi sunt in Zentam“ (*Gesta* I, 156).

78 У каснијем времену нема сумње да се ради о конвенцији.

79 Д. Драгојловић, *Име Зета – Zenta у светлости балканских језичких реликата*, Историјски записи, год. XXIII, књ. XXVII, св. 3–4 (1970) 298 (с упућивањем на потврде у латинским документима у: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912). На примјер, у латинској титули Балшића у другој половини XIV вијека користи се и даље облик *Zenta*, односно *Genta* (Б. Шекуларец, *Дукљанско-зетске повеље*, Титиград 1987, 10, 11). О назалним ликовима овог хоронима у латинским изворима, такође, в. *Gesta* II, 252, 289.

80 *Византијски извори*, III, 212.

шао дужи развојни пут (ϱ) или да се, као што с топонимијом неретко бива, у страним изворима устаљује облик из времена првог биљежења, који постаје најраширенији.⁸¹ На крају истога столећа на сјевероисточној језичкој периферији (на додиру Рашке и Византије), Ана Комнина биљежи Звечан као $\Sigma\varphi\epsilon\upsilon\tau\zeta\acute{\alpha}\nu\iota\omicron\nu$, тј. *Zvečaiñ* [град] (1093–1094).⁸² Допустимо да се назал задржао нешто дуже, до поменутог времена, али и то је у складу с општештокавским стањем. Својевремено је и Стјепан М. Куљбакин, слажући се с Вацлавом Вондраком, допустио могућност да је ϵ дуже чувало своју назалност од ϱ у српским говорима јер је назал задњега реда у њима био затвореног изговора („ υ или бар и ϱ “), за разлику од првог.⁸³ Имамо га, на примјер, још у графијском систему Маријина четворојеванђеља,⁸⁴ за које смо недавно изнијели мишљење да припада трећој четвртини XI вијека; управо би и задржавање λ (уз повремену супституцију $\epsilon : \acute{\epsilon}$), ако је тада већ уклоњено из језичког центра, свједочило о настанку овога споменика на другој периферији, по дијагонали (у близини Звечана).⁸⁵

На територији Зете, из чије перспективе тече излагање у другом дијелу *Gesta* (а то би се нарочито морало тицати апелативне лексике која није локално ограничена), и други назал је уклоњен прије истека XI вијека (уколико се, као што рекосмо, до тада држао). На почетку 39. главе, у првим годинама послје Војислављеве смрти (око 1044), истиче се да синови, за живота мајке, међусобно дијеле власт и називају се „само кнежевима“ – *sed tantummodo kinesii vocabantur* (*knesi* у Београдском препису).⁸⁶ У 42. глави Константин

81 Конвенционално писање онимских јединица у страним језицима, у нашем случају класичним, без обзира на актуелне прилике у изворним језицима, обична је појава. Најпознатији је примјер упорно именовање Срба као *Словена* (*Sclavi*) у већини латинских извора, због старијег додира Романа с неким Словенима и прије доласка Срба, без обзира на могуће постојање мањих разлика, Романима очито небитних (в. С. Мијушковић, *Љетопис попа Дукљанина*, Београд 1988, 68–70).

82 *Византијски извори*, II, 386.

83 С. Куљбакин, *Бузукъ П., Къ вопросу о мѣстѣ написанія Маріинскаго Евангелія. (Отисак из „Извѣстія П. Отд. А. Н.“. XXIII. 1918, кн. 2. 109–149 с. с.)*, Јужнословенски филолог IV (1924) 220.

84 У овом споменику у посљедњем хронолошком слоју сви су фонолошки елементи типични за српску редакцију, изузев чувања λ (Ј. Грковић-Мејдор, *О формирању српске редакције старословенског језика*, Бурђеви ступови и Будимљанска епархија, Беране, Београд 2011, 48).

85 В. Савић, *Српска редакција црквенословенског језика: од св. Климента, епископа словенског, до св. Саве, архиепископа српског*, *Slověne. International Journal of Slavic Studies* Vol. 5 / № 2 (2016), 259.

86 *Gesta* I, 156; *Gesta* II, 289.

Бодин осваја Рашку, а затим и Босну (око 1083/1084)⁸⁷ у којој „је поставио Стефана за кнеза“ – *Deinde caepit Bosnam posuitque ibi Stephanum knesium (knesum у Београдском препису, у духу доцније ревизије).*⁸⁸ Бодиново рођак, Бранислав, досљедно је кнез у овој и наредној глави, касније и Градихнини синови, на првом мјесту Радослав (главе 46–47).⁸⁹ Владарска титула се даје у облику без назала (< *knęz*, стсл. кѣнасъ). Занимљиво је да у Ватиканском препису ова именица припада мекој промјени (*k'než*).

Приказан зетски материјал из најдубље старине (друга половина X – половина XI вијека) показује његову природну укљученост у општије српске развојне процесе, и то баш у вријеме конститутивисања српског језика. Нема основа за закључивање да се зетски говор знатније разликовао од штокавског центра, ни у општим токовима ни у коначном резултату. Као што је у науци познато, тек у XIV вијеку на крајњем југоистоку српског језичког простора, у врло узаном простору између мора, високих планина и Скадарског језера доћи ће до заостајања у развоју (нпр. задржавање полугласника > *ǣ*, стара акцентуација, касније и чување *x*, поред неуједначене редукције), али то је и иначе вријеме општег дијалекатског раслојавања српског језика. Ове говоре за источнохерцеговачки дијалекат веже заједнички развој *jata*, и та је блискост лако уочљива само с југоисточним говорима тога дијалекта, али, како истиче Павле Ивић, врло снажна је веза зетско-ловћенских говора „са свим или готово свим говорима косовско-ресавског дијалекта“ (прије свега заједничка судбина акцентуације и нарочито важна веза у развоју множинских облика падежа). Објашњење се даје у чињеници да су „у средњем веку ... говори из којих су се развили данашњи зетско-ловћенски и косовско-ресавски дијалекат били уједињени у истој државној творевини, у српској феудалној држави“. Па ипак, у укупном развоју ови говори „су доживели у просеку много више несловенских утицаја него говори највећег дијела осталих дијалеката штокавског наречја“, остајући, истовремено изван главних српских миграционих токова.⁹⁰

Ипак, нека је веза постојала и с призренско-тимочким говорним типом (који је раније био у јединству с косовско-ресавским, до времена знатнијег ширења српске државе ка југу и смањења уну-

87 Т. Живковић, *Константин Бодин*, 98.

88 *Gesta* I, 162.

89 *Gesta* I, 164, 166, 168; 180; *Gesta* II, 307.

90 П. Ивић, *Српскохрватски дијалекти*, 209–210.

трашње кохезије). У зетско-ловћенским говорима остварен је синкретизам ген. и лок. множ. (као и у косовско-ресавском), али претежно у корист лок. $\bar{a}\bar{x}$,⁹¹ мада има и говора без -x (нпр. црмнички)⁹², док је акценат генитивски.⁹³ Иако је доста давно разорен падежни систем призренско-тимочких говора с уласком овог дијела српских говора у балкански језички савез, могуће је утврдити обресе ранијег стања. У најстаријем препису Хиландарског типика из 1206. године у дијелу који се приписује преводиоцу из призренско-тимочког дијалекта, посвједочено је изједначавање ген. с лок. множ. (нпр. брѣтнаѣхъ нашиѣхъ 92.₄₋₅).⁹⁴ Посебну пажњу заслужују упадљиве подударности између рубне зетско-албанске и централне призренско-јужноморавске говорне зоне – између говора Мрковића код Бара и говорâ јужне и централне Србије. Заједнички архаизми указују на приближно једнаку удаљеност („изолованост“) ових говора од лингвистичког центра у вријеме ширења неких карактеристичних иновација (нпр. 1. л. през. једн. *говору*, *иду*, односно *дигну*, *пију* итд.). Заједничке иновације пак доказују заједнички језички развој, тј. постојање некадашњег контакта на терену (нпр. прилог *ге* < **дге*, трпни придев *изгубен*, *направен* итд.).⁹⁵ Претпоставља се да је мрковићки говор пренет са сјевера Албаније из средњовјековног Пилота (сјевероисточно од Скадарског језера), односно да су Мрковићи остатак старог српског становништва с данас поарбанашеног терена. Овај говор је архаичнији од остатка зетске скупине, чему је допринијела дужа природна раздвојеност и помјерање у простору. Он нам показује начелну могућност постојања битно другачије говорне слике на српском простору прије истека средњега вијека, с више међусобне повезаности на терену и природних прелива.

91 П. Ивић, *нав. дјело*, 203.

92 П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Сремски Карловци, Нови Сад 2001, 217.

93 У косовско-ресавском губитком *x* смањен је увид у унутрашње односе овог једначења, али је акценат, такође, претежно генитивски (П. Ивић, *нав. дјело*, 222).

94 П. Ивић, *Питање ауторства Хиландарског типика у светлости језичке слике тога текста*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 109.

95 О свему в. И. Попович, *К вопросу о происхождении славян северной Албании*, Славянская филология 1 (1958) 204–205; Ј. Вујковић, *Један периферијски староцрногорски говор (мрковићки) у свјетлости историје језика, међудијалекатских и међујезичких појава*, Наш језик (н. с.) 16/3 (1967) 180–183; D. Petrović, *Iz problematike govora Mrkovića*, Македонски јазик 32–33 (1982) 571.

У погледу народног језика стара зетска ситуација не издваја се битније од остатка српских говора. Дакле, откад постоји српски језик, а то је равно хиљаду година, говори с овог подручја његов су саставни дио. Крајњи југоисток ове говорне зоне, физички омеђен изразитим препрекама и изван главних миграционих токова који су у другим областима, иначе, доносили значајне промјене у језику, постепено ће заостајати за општим развојним токовима. Стари српски говори на сјеверу Албаније, у више наврата одсијецани од матице, биће још архаичнији; његова физиономија указује на давнашње, сада прекинуте контакте.

II. КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Нема сачуваних споменика који би свједочили о словенском књижевном језику у Диоклији у вријеме формирања српског народног језика. Још мање се зна какве су прилике владале на прелазу IX–X вијека, када је словенски црквени језик (данас обично називан „старословенским“), постепено узимао маха у словенским покрајинама. Предуслов за разумијевање овога питања јесте сагледавање црквених прилика на простору некадашње Диоклије. Оне, међутим, за дуги временски период нијесу познате.⁹⁶ Тек се за Диоклију у другој половини X вијека зна да припада Драчкој митрополији (ΜΒ΄ τῷ Δυρραχίῳ ... ε΄ ὁ Διοκλείας).⁹⁷ Судећи по подацима из notiција Цариградске цркве,⁹⁸ може се претпоставити да се та промјена недавно догодила, у вријеме Цимискијева рушења Бугарске и обнове византијске власти на знатном дијелу Балкана (971).⁹⁹ Све ово сугерише да се за јављање црквенословенског језика још неко вријеме морало чекати. Начелно треба имати на уму да је овај књижевни језик могао бити уведен тек с јављањем словенске цркве на простору Диоклије. Позната су нам само два могућа историјска контекста, један у првим деценијама XI вијека, други у првим деценијама XIII вијека.

96 Ствари нијесу довољно јасне ни када се узме у обзир проучавање бројних цркава које су подизане у IX вијеку по јужном Приморју (*Од доласка Словена до краја XII вијека*, Историја Црне Горе, 1, Титоград 1967, 355–359 (Ј. Ковачевић)).

97 Notitia 10, 607, 612, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes, edd. J Darrouzès, Paris 1981, 330.

98 Index grec, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, 455.

99 И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 69–73.

Приликом Самуилова освајања Диоклије Јована Владимира (1009/1010),¹⁰⁰ не зна се шта се догодило с црквом ове вазалне кнежевине. Може ли се претпоставити да је она потчињена Бугарској цркви, у чијем склопу се његовала словенска традиција, раније зачета радом Св. Климента Величког (893–916)? Некакав контакт је свакако постојао, али он није потрајао дуже од 1018/1019. године када је Василије II освојио Бугарску и наново организовао Бугарску цркву, у којој се Диоклија не помиње. Вјероватно је за неко вријеме повраћена Драчкој митрополији,¹⁰¹ до државног осамостаљења које је, изгледа, довело до окретања диоклијске цркве Дубровачкој архиепископији у другој половини XI вијека.¹⁰² Из епизоде о Владимирову страдању у *Гестама* (36. глава) и на основу казивања Јована Скилице (38. глава) сазнајемо да је вјероломни цар Јован Владислав довео Владимира на Преспу уз посредовање епископа. У *Гестама* се каже да су по Владимира дошла два епископа и један пустињак, а Скилица чак наводи Давида, архиепископа Бугарске (у исправци Михаила Деволског из 1118. то је Јован, архијереј).¹⁰³ Може ли то бити довољно да се закључи да је Владимир признавао бугарског архијереја, те да је црква у његовој држави привремено била потчињена Бугарској? За одговор на ово питање од принципијелне важности може бити питање настанка *Житија Св. Владимира* – да ли је оно писано на словенском језику (под условом да је писано у самој Диоклији, а писано је вјероватно тамо гдје се његово тијело послуже првог пресељења из Преспе налазило).¹⁰⁴ – Уколико јесте, црквенословенски језик је ушао у Диоклију у првим деценијама XI вијека. Стојан Новаковић је претпоставио да је у *Љетопису* искоришћено постојеће житије које је одмах по смрти

100 По ранијем датовању послуже 996, 998/999 (Т. Живковић, *Поход бугарског цара Самуила на Далмацију*, Историјски часопис XLIX (2003) 9–25 (с навођењем старије литературе, 10, нап. 5)).

101 И. Коматина, *нав. дјело*, 129, 131 (њено је увјерење да је црква у Диоклији без прекида потчињена Драчкој митрополији).

102 И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама*, 132–133, 137 (аутор обара ранију тезу да је 1067. основана католичка Барска архиепископија; у вези с тим је закључак „да нема говора о оснивању независне црквене организације у Дукљи у време кнеза Михаила“).

103 Т. Живковић, *Владимир*, 71; *Gesta I*, 132–136; *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. H.-G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell, Berolini et Novi Eboraci 1973, 354, l. 67–70; *Византијски извори*, III, 118.

104 Већ је С. Новаковић сумњао да је Владимирово тијело првобитно премјештано у Крајину, долазећи до закључка да је оно одмах сахрањено код Елбасана, али у своме разматрању није узео све чињенице у обзир (С. Новаковић, *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*, Приредио Т. Јовановић, Београд 2002², 231–233).

Владимировој написано на словенском језику.¹⁰⁵ У науци је преовладало мишљење да је збиља састављено опширно *Житије Св. Владимира* (недуго после 1018),¹⁰⁶ чији је аутор био упознат с најстаријим словенским и византијским житијима.¹⁰⁷ Владимир Ћоровић је, међутим, запазио да *Житије Св. Владимира* у погледу стилских решења и техничке концепције има доста додирних тачака с неким типовима западних светачких биографија, на примјер меровиншким житијима.¹⁰⁸ Настављајући се на Ћоровићева запажања, Тибор Живковић је изнио као могућност да је ово житије „бenedиктинског постања“, што би значило да је писано латинским, а не словенским језиком.¹⁰⁹ Он је, наиме, сматрао да је збрка у најстаријем грчком житију штампаном 1690. у Венецији толика, да њега не веже ништа с верзијом искоришћеном у писању *Gestâ*, што би значило да је оригинал био давно изгубљен.¹¹⁰ Врло важно је, даље, што је латински језички израз у овом дијелу списка стилски боље дотјеран него у његову остатку, те отуда он не припада писцу, него је готов преузет.¹¹¹ У *Житију* обично се цитира Нови завјет, док је састављач цијелог списка користио Стари завјет, из чега се, такође, види да он преузима готов текст.¹¹² У своме закључку Тибор Живковић иде до краја, налазећи погодан политички контекст за настанак Владимирова житија: осмишљена акција диоклијских владара на учвршћивању своје позиције и стицању државности, што подразумева признање краљевске титуле, добијање архиепископије и изградњу култа светог владара, утемељитеља лозе. *Житије* је, тако, по његову мишљењу, највјероватније написано у посљедњој четвртини XI вијека.¹¹³ Нема доказа да је ово био државни култ у вријеме диоклијске династије која се у том периоду определијелила за Западну цркву, мада постоје поједина документа,

105 С. Новаковић, *нав. djelo*, 203. – Из самих ријечи састављача *Gestâ* недвосмислено се види да је он користио постојећи опширан текст о Св. Владимиру – *qui scire desiderat, librum gestorum eius relegat quo acta eius per ordinem scripta sunt* (*Gesta* I, 138).

106 Узима се да је *Житије* састављено прије 1215. године, када је Владимирово тјело пренијето у Драч (*Ljetopis popa Dukljanina*, Priredio, napisao uvod i komentar V. Mošin, Zagreb 1950, 24).

107 Ђ. Трифуновић, *Житије*, Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, Београд 1991, 60–61.

108 В. Ћоровић, *Scripta minora (необјављени рукописи)*, Ваљево 1998, 80.

109 *Gesta* II, 263, нап. 1256; 320.

110 *Gesta* II, 263.

111 *Исто*, 264.

112 *Исто*, 265.

113 *Исто*, 269; 322.

мање или веће вјеродостојности у којима би се то морало испољити. Ипак је то култ православне цркве, претежно народног карактера. За његово настајање и очување – и то тако упорно, није била неопходна државна одлука, а касније и подршка. Владимир је још у Преспи сахрањен свечано, „уз химне и хвалоспеве“, и прије његова преноса у Крајину, на гробу су се, по казивању *Житија*, почела дешавати чуда.¹¹⁴ И прије наводног писања бенедиктинског житија, Јован Скилица истиче Владимирове врлине (‘човјек правичан и мирољубив и пун врлине’)¹¹⁵, што без постојања неких нарочитих вијести о њему не би било могуће. Код Срба у Источној цркви увођење у ред светих није захтијевало канонизацију (попут уношења у списак светих у Западној цркви), него се одвијало спонтано.¹¹⁶ На Владимирово житије није се чекало више деценија, али је, вјероватно, по једној унутрашњој логици, без саборских формалности, из јавног поштовања светог (Владимирово мучеништво и светост живота видјели су одмах и црква и народ), поступно изграђивана служба (иначе главни култни спис),¹¹⁷ као и пролошко (богослужбено) житије. Опширно житије које је искоришћено за писање *Геста*, настало је нешто касније у манастирској обитељи која је, заједно с народом ширега краја, штовала новог светог. Обнова византијске власти на Балкану 1018. године томе није сметала; напротив, Владимир је и у Византији уживао поштовање – и прије наметања Самуилове власти (што је и довело до Самуилова похода), и после његова мучког погубљења (в. напријед Скиличину вијест и однос овог угледног Ромеја према Владимиру). Врло мала је могућност да је састављач *Геста*, Чех, изузев усменог разумијевања јужнословенских говора, познавао словенски књижевни језик, а још мање ћириличку писменост (до његова времена би спис могао стићи само писан на ћирилици). Он је искористио или постојећи латински превод или је неко преводио по његовој наруцби-

114 *Gesta* I, 136–137.

115 *Византијски извори*, III, 117.

116 Ђ. Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*, О Србљаку. Студије, Београд 1970, 11–20; Ђ. Трифуновић, О настанку списа Светога Саве у светлости неких агиолошких појединости, Студеница у црквеном животу и историји српског народа, Богословље XXXI (1987) 65.

117 Како запажа проф. Ђ. Трифуновић, служба „више настаје него што се саставља“. Приликом прве годишњице смрти, могу настати прве стихире новом свецу, али ни то није неопходно (може се само замијенити име у постојећем тропару). Кључно је „прилагање“ светог постојећим светима, и то тако што се „новопостављени светитељ ... строфама ‘уграђивао’ у службу страном светитељу који се славио истог дана“. Тек касније домаћи свети ће добити потпуну службу (*Стара српска црквена поезија*, 18).

ни; то објашњава разлике у језику и књижевном поступку. Састављач се, како је то Тибор Живковић показао, трудио у писању свога списка, па се и у писању овог изузетног поглавља могао трудити ништа мање, обликујући га према своме књижевном укусу (бирајући мотиве и поједина стилска рјешења у духу западних светачких биографија; за овим није било потребе ако је дјело већ било одраније преведено и прилагођено западном укусу). Између XI и краја XIII вијека прошло је више него довољно времена за уклањање неравнина у латинском језику предлошка, узрокованих преводом са словенског језика, без обзира на то када је то учињено. Језик и стил латинског текста не могу бити доказ да није постојало старије словенско житије. Иако у најстаријем грчким култним саставима из 1690. доминирају легендарни елементи, постоје два чиниоца који се морају узети у обзир. У оквиру свечева помена (тј. краћег житија), сам старјешина манастира Св. Јована код Елбасана, Козма, тренутни заступник патријарха (донедадни митрополит Китејске епархије с Кипра), као човјек са стране,¹¹⁸ саопштава да се „у књигама српским (εις δὲ τὰ βιβλία τὰ σερβικὰ) чувају ... боље и живот и чудеса светитељева“.¹¹⁹ Потом се у *Житију* говори да „су прича и дела светитељева преведена ... на грчки језик с бугарскога“.¹²⁰ Да није непосредно чуо за српски језик књигâ, Козма би се задовољио помињањем бугарског језика, тим прије што Бугари већ столећима говоре словенским језиком и он сам ту разлику не би могао да уочи. Козма највјероватније није ни говорио словенски језик и неко му је превео (или препричао по сјећању)¹²¹ садржај опширног словенског синаксара. У његову је наслову морало стајати да је Св. Јован из српскога народа, „српскога језика“, па се тако и знало за његово поријекло. Важна је чињеница што се, међу земљама за које се у житијима и служби везује Св. Јован Владимир, индиректно или директно, осим Бугарске (и Арбаније), појављују и кумулативно Илирик, односно Илирска земља, Далмација, Трибалија, Мезија и Србија¹²² – а то није случајно. Све би то крајем XVII вијека било неочекивано, не само сувишно, да није имало

118 О Козми в. С. Новаковић, *Први основи словенске књижевности*, 251–253.

119 С. Новаковић, *нав. дјело*, 250–251.

120 С. Новаковић, *нав. мјесто*.

121 Ово друго је још вјероватније јер би се тако објаснила немогућност провере изворног житијног текста и веће ослањање на локалну традицију. Остаје и могућност да је коришћена нека знатно каснија редакција словенског житија, замагљена легендарним елементима.

122 С. Новаковић, *нав. дјело*, 254–276.

упоришта у писаној традицији, која је фиксирала и одржала, упркос свему, некакво сјећање на историјско језгро.

За простор Диоклије у преднемањићком периоду од црквенословенског наслеђа би се, евентуално, у зависности од интерпретација, могло везати разноврсно дјело Димитрија (важан је избор монашког имена, дџтрь), раније познатог као „Олтарника“, ¹²³ који је дјеловао са својом писарском групом на далеком Синају, у манастиру Св. Катарине. „Грешник Димитрије“ је, како сам себе назива, према нашем датовању, припадао другој половини XI и првој четвртини XII вијека (на Свету земљу је могао отићи с крсташима, 1096–1099). ¹²⁴ За Димитрија се везују прва страница Кијевског мисала, пасхална таблица и ћирилички поменик у Синајском служабнику, неколике забиљешке и молитве у Синајском псалтиру 3/N, једна од дионица у Синајском мисалу 5/N. Дио ових извора везан је за западни, а дио за источни обред (споменици источног обреда су, изгледа, настали тек на Синају). Само је прва страница Кијевског мисала, вјероватно, писана негдје у диоклијској краљевини. Њу, као и већи дио Димитријевог заоставштине, одликује необична комбинација – западни обред и редакцијски језик источног типа („климентовски“, не „ћирилометодијевски“). То свједочи о промјени јурисдикције на истом терену (литургијски језички тип Источне словенске цркве, формиран у охридско-преспанском региону, нашао се, односно задржан је у Западној цркви, тамо гдје је било могуће словенско богослужење). Језик је редакцијски, српскословенски, заогрнут старијом, старословенском ортографијом, а главно литургијско писмо је глаголица. То доказује усвајање црквенословенског језика (и његову српску изговорну прераду) још за живота кнеза Јована Владимира, након 1009/1010. Указује и на његово задржавање 1018/1019, па и касније, с промјеном црквених прилика, током XI вијека. Ипак, из читавог XII вијека нема ниједног словенског књижевног споменика с овога подручја, чак ни епиграфског. То несумњиво значи да је временом дошло до смањивања значаја црквенословенске књиге у Диоклији (у духу папских ограничења и забрана коришћења словенске књиге на литургији, 925, 1059. и 1061–1062; изузеци ће бити допуштени тек 1248. и 1252). За то вријеме, доминираће јавни натписи на латинском језику. Црквенословенска књига исте редакције, опет источног обреда, поново ће

123 I. C. Tarnanidis, *The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*, Thessaloniki 1988, 93.

124 В. Савић, *Редакцијске одлике прве странице Кијевских листића*, Свети Ђирило и Методије и словенско писано наслеђе, Београд 2014, 301.

се јавити у истим крајевима са Савиним оснивањем Српске архиепископије, и посебно, Зетске епископије (1220). Српска редакција, поглавито писана на ћирилици, постаће литургијски и практични језик Српске цркве. Наиме, српскословенски споменици, епиграфски и рукописни, с ужег подручја некадашње Диоклије, нијесу старији од средине XIII вијека (нпр. *Морачки натписи* из 1252, *Натпис зетског епископа Неофита* из 1269,¹²⁵ *Иловички препис Номоканона Св. Саве* из 1262).¹²⁶

У првом периоду (XI вијек) црквенословенски језик српске редакције зачео се у Диоклији у склопу њена привременог укључивања у Охридску архиепископију, настављајући да живи у периоду власти Драчке митрополије и Дубровачке архиепископије, што је водило његову опадању. У другом периоду (XIII вијек) прилике у Зети биће као и другдје у Српској земљи и овамо ће стизати предлошци за књиге с ужег подручја Рашке. И српскословенски језик ће, уосталом, као и у цијелој држави Немањића, упркос ијекавској подлози (XIV–XV вијек), овдје добити екавски изговор. Ипак, најстарија се нит није одржала и, као што смо већ нагласили, главни непосредни расадник црквенословенског језика у Зети и другим српским крајевима била је Рашка;¹²⁷ у свему томе кључна је улога Св. Саве и самосталне Српске архиепископије (1219/1220). С устаљивањем источне словенске цркве усталиће се и литургијски језик те цркве, црквенословенски у домаћој редакцији, српској.

125 Б. Чигоја, *Најстарији српски ћирилски натписи, XI–XV век* (Графија, ортографија, језик), Београд 2014, 72–74.

126 Ј. Стојановић, *Писмо и правопис српских споменика 12. и 13. вијека*, Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија, Беране, Београд 2011, 182–183.

127 Уп. *Почеци српске књижевности*, Историја српског народа, I, Београд 1994², 229 (Д. Богдановић).

Ph. D. Viktor Savić, Docent and associate research professor
Faculty of Philology, Belgrade – Institute of Serbian Language,
Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade

SERBIAN LANGUAGE IN DOCLEA IN THE TIME OF PRINCE JOVAN VLADIMIR WITH A VIEW TO THE SOURCES

Summary: There are few sources for the Serbian vernacular language of the earliest period (until the XII century), and none of them are in the vernacular language. The emptiness, with considerable restrictions, is replaced by foreign sources, especially *De administrando imperio* by Constantine VII Porphyrogenitus and *Gestaregum Sclavorum* (i.e. Chronicle of the Priest of Duklja). There were only speculations that Doclea was in a mild linguistic backlog in regard to the majority of Shtokavian area. Our analysis, however, shows that the linguistic situation in this region is not fundamentally different from those in other Serbian countries. With special care, linguistic elements from the XI century (perhaps from the end of the X century) and certainly the later ones, which show that until the end of the formative phase of the Serbian language (late XI century) Slavonic language in Doclea was Shtokavian (we have particularly followed the nasals, jat and semivowels in the vocal system) can be distinguished in the *Gestaregum Sclavorum* document. Only later there was a lag in the development of language in the area of Zeta, in which Zeta significantly followed Raska. Namely, Zeta-Lovcen and Kosovo-Resava dialects show significant mutual closeness, realized during the time of the state of Nemanjici, but that is not the subject of our research. On the other hand, it can be assumed that the Slavonic literary language (Church Slavonic) appeared late in the Serbian edition in this area. It is difficult to find the context and the time to which this cultural change belongs. It must be linked to the change of church organization in the field, and probably cannot be expected before the end of the X or the beginning of the XI century. The Church Slavonic literacy, which only traces are undoubtedly preserved in the area of the Serbian countries, formed on the eastern and southern Slavonic base and related to the Eastern rite, the whole comes from the Eastern Church, from the center where St. Clement of Velika, Ohrid had served (893-916).

If *The Hagiography of St. Vladimir* was written in Slavonic in Doclea, this would mean that the Church Slavonic language entered this area sufficiently earlier (before Vladimir's death 1016).

It could have happened directly from the Ohrid-Prespa region after

Samuel had subjugated the Vladimir's state (1009/1010), if the Doclean church was subjugated to the church in Samuel's state. At the end of the XI century there appeared documents of a certain 'sinner Dimitrije', written by the Serbian edition in the Church Slavonic language of the eastern and southern Slavonic type, Glagolitic, in old-style spelling, among which there were those concerning the Western rite (it appears that this scribe participated in the work on the books of the Eastern rite only after he had gone to the Middle East). This indicates the earlier existence of this type of language (the first half of the XI century), before the changing of the basic church orientation and subjugating of the Church in the Doclea to the Western Church (the second half of the XI century). In the following period, the Church Slavonic language lost its significance on the Serbian coast, and only when St. Sava founded the Serbian Archbishopric, and besides it Diocese of Zeta (1219/1220), it was given the new power. All Serbian medieval written monuments from the following period, from this area, relied on an already formed tradition of Raska.

Keywords: Serbian vernacular language, Slavonic literary language, history of the Serbian language, *De administrando imperio* (Constantine VII Porphyrogenitus), *Gestaregum Sclavorum*, *Hagiography of Saint Jovan Vladimir*

Др Виктор Савић, доцент, научни сарадник
Филолошког факултета Белградског универзитета –
Институт српског језика САНУ, Белград

СЕРБСКИЈ ЈАЗИК В ДИОКЛЕЕ ВО ВРЕМЕНА ИОАННА ВЛАДИМИРА, СО ССЫЛКОЙ НА ИСТОЧНИКИ

Резюме: Мы располагаем очень небольшим количеством источников, которые позволяют судить о сербском народном языке на самых ранних стадиях его существования (до XII века), причем ни один из них не написан на народном сербском. В какой-то мере этот пробел нам восполняют некоторые иностранные источники, прежде всего *De administrando imperio* Константина VII Порфирогенита и *Gesta regum Sclavorum* (т.е. *Летопись пона Дуклянина*). Что же касается Диоклеи, то считалось, что здесь наблюдалось небольшое отставание от темпов развития штоковского диалекта.

Однако, как показывает наше исследование, эта область в языковом плане не отличалась от других сербских земель. Так, внимательно анализируя рукопись *Gesta regum Sclavorum*, можем выделить в ней языковые элементы XI (или конца X века) или даже из более раннего периода, которые облачены в латинскую форму и которые свидетельствуют о том, что до окончания фазы формирования сербского языка (конец XI в.) славянская речь в Диоклее была штоковской (особое внимание при этом уделялось носовым согласным, йотированным и полугласным звукам фонетической системы). Уже позже на территории Зеты будет наблюдаться отставание в языковом развитии, причем, не большее, чем в самой Рашке. То есть, зетско-ловченский и косовско-ресавский диалекты демонстрируют значительную близость, достигнутую во времена существования государства Неманича – однако, это выходит за рамки нашего исследования. С другой стороны, можно предположить, что на этих землях появляется литературный славянский язык (церковнославянский) в его сербской редакции. Сложно установить контекст и время, в которое происходит это культурное событие. Вероятно, оно было связано с изменениями церковной организации в этих областях, что, скорее всего, не могло случиться ранее конца X–начала XI века. Церковнославянская письменность, единственные следы которой сохранились на сербской земле и которая была сформирована на восточно-южно-славянском грунте и связана с восточным обрядом, вышла из Восточной церкви, из места, в котором некогда служил св. Климент Величкий-Охридский (893–916). Поскольку *Житие св. Владимира* написано в Диоклее на славянском языке, это могло бы означать, что церковнославянский язык вошел в эту область довольно рано (до смерти Владимира в 1016 г.). Его могли перенести сюда из охридско-преспанского района после того, как Самуил подчинил себе Владимирово государство (1009/1010), так как и диоклейская церковь также подчинилась церкви из Самуилового государства. В конце XI в. появляются рукописи некоего «грешника Димитрия», написанные на сербском варианте церковнославянского языка восточно-южно-славянского типа, на глаголице, по старому правописанию, среди которых находятся и такие, которые относятся к западному обряду. Похоже, что этот писарь участвовал в работе над книгами восточного обряда уже после того, как отправился на Ближний Восток. Это указывает на то, что данный вариант языка существовал раньше (в первой половине XI в.), до перемены основной церковной ориентации и подчинения церкви в Диоклее Западной церкви (во второй

половине XI в.). В следующий период времени церковнославянский язык на сербском приморье утрачивает свое значение. И лишь тогда, когда св.Сава основывает Сербскую архиепископию, а вместе с ней и Зетскую епископию (1219-1220), он получает новый импульс к развитию. С того времени все сербские средневековые письменные памятники опираются на уже сформированную рашскую традицию.

Ключевые слова: сербский народный язык, сербский литературный язык, история сербского языка, *De administrando imperio* (Константин VII Порфирогенит), *Gesta regum Sclavorum*, *Житие св. Иоанна Владимира*

Viktor Savić, επίκουρος καθηγητής και επιστημονικός συνεργάτης Φιλολογική Σχολή, Βελιγράδι – Ινστιτούτο της σερβικής γλώσσας, Σερβική Ακαδημία Επιστημών, Βελιγράδι

ΣΕΡΒΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗ ΔΙΟΚΛΕΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑ ΙΩΑΝΝΗ ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΥ, ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Περίληψη: Ευάριθμες είναι οι πηγές της σερβικής λαϊκής γλώσσας της πιο πρώιμης περιόδου (μέχρι τον 12^ο αιώνα) και καμία από αυτές δεν είναι στη λαϊκή γλώσσα. Την έλλειψη αυτή με κάποιο τρόπο αντικαθιστούν ξένες πηγές, πρωτίστως *De administrando imperio* Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου και *Gesta regum Sclavorum* (*Χρονικό του Ιερέα της Διοκλείας*). Η ανάλυσή μας αποδεικνύει ότι η γλωσσική κατάσταση στην περιοχή της Διοκλείας ουσιαστικά δεν διαφέρει από τις περιστάσεις στα υπόλοιπα серβικά κράτη. Με ιδιαίτερη προσοχή, στο έργο *Gesta regum Sclavorum* μπορούμε να διακρίνουμε γλωσσικά στοιχεία από τον 11^ο αιώνα (πιθανόν και από το τέλος του 10^{ου} αιώνα), όπως και νεότερα, με λατινική χροιά, που δείχνουν ότι η σλαβική λαλιά στη Διοκλεία μέχρι το τέλος του 11^{ου} αιώνα ανήκε στη štokavski διάλεκτο. Από την έρευνά μας φαίνεται ότι οι διάλεκτοι zetsko-lončenski και kosovsko-resavski παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες μεταξύ τους, οι οποίες εμφανίστηκαν την εποχή της ύπαρξης του Κράτους των Νεμάνια. Από την άλλη πλευρά μπορεί μόνο να υποθέσει κανείς λόγους για την καθυστερημένη εμφάνιση της λόγιας σλαβικής γλώσσας της σερβικής εκδοχής σε αυτή την περιοχή. Εάν ο *Βίος του Αγίου Βλαδίμηρου* γράφτηκε στη σλαβική γλώσσα στη Διοκλεία, αυτό θα σήμαινε ότι η λόγια σλαβική γλώσσα εισήλθε στην περιοχή αυτή αρκετά νωρίτερα (πριν από τον θάνατο του Βλαδίμηρου το 1016). Το γεγονός αυτό

θα μπορούσε να συμβεί άμεσα από την περιοχή της Αχρίδας και των Πρεσπών μετά την κατάληψη του κράτους του Βλαδίμηρου από τον Σαμουήλ (1009/1010), εάν η εκκλησία της Διοκλείας ήταν υποταγμένη στην εκκλησία του κράτους του Σαμουήλ. Το τέλος του 11^{ου} αιώνα εμφανίστηκαν γραπτά κάποιου «αμαρτωλού Δημητρίου» γραμμένα στη σερβική εκδοχή της λόγια σλαβικής γλώσσας νοτιοσλαβικού τύπου, με γλαγολιτικό αλφάβητο και παλιά ορθογραφία. Στα γραπτά αυτά υπάρχουν κάποια που αφορούν τη δυτική λατρεία (ο γραφέας αυτός μάλλον συμμετείχε στο γράψιμο των βιβλίων της ανατολικής λατρείας μόνο όταν βρέθηκε στην Εγγύς Ανατολή). Η λόγια σλαβική γλώσσα την προσεχή περίοδο έχανε τη σημασία της στις σερβικές παραθαλάσσιες περιοχές και μόλις όταν ο Άγιος Σάββας ίδρυσε την Σερβική Αρχιεπισκοπή μαζί με την Επισκοπή της Ζέτα (1219/1220), η γλώσσα αυτή δυναμώνει. Όλα τα σερβικά μεσαιωνικά γραπτά μνημεία της επόμενης περιόδου από το έδαφος αυτό στηρίζονται στην ήδη διαμορφωμένη παράδοση της Raška.

Λέξεις κλειδιά: σερβική λαϊκή γλώσσα, λόγια σερβική γλώσσα, ιστορία της σερβικής γλώσσας, *De administrando imperio* (Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος), *Gesta regum Sclavorum*, *Βίος του Άγιου Ιωάννη Βλαδίμηρου*

